

AZERBAJYCAN'DA BULUNMUŞ ESKİDEN TEDAVÜLDE OLAN YABANCI ÜLKE SİKKELERİ

Sikke yani değerli metallere basılmış madeni para, devletin "misyoneri" (bazı durumlarda "elçi, diplomat") sıfatıyla zorlamadan ikna ederek karşılıklı kabul esasına dayalı devletler ile kimi zamanlarda devlet enstitüleri olmayan ülkeler arasında ticari ve ekonomik, siyasi ve diplomatik, kültürel ve başka olabilecek her türlü ilişkileri kurmuş ve güçlendirmiştir. Belirlenen ya da güzergâh üzerinde olan ülkenin sınırlarını geçer geçmez sikke ilk olarak tüccar ve halkın varlıklı kesimleri ile temasa geçerek ister ticaret ve maliye olsun isterse siyaset ve devlet camiası olsun ülke yönetiminin elit tabakasında yerini almıştır.

Azerbaycan'ın doğal zenginlikleri ve engin Afrika-Avrasya kıtasının doğu ile batı ülkelerinin kesişme noktasında avantajlı coğrafik konumu (aynı şekilde Güney ile Kuzey arasında) ve bu topraklardan ezelden beri uluslararası transit ve kervan ticaretinin yapıldığı ana yollarının geçişi Azerbaycan'ı yabancı tüccarlara cazip kılan en önemli etken olup, çoğu zaman da bu tüccarların yanlarında getirdikleri sikkeler o zamanlarda

gömülen ve günümüzde ülke genelinde keşfedilen "yeraltı müzelerinde" bulunan definelerin içeriğini oluşturmuştu (akademik İ.Meşçşchaninov).

Yabancı sikkelerin Azerbaycan'a girişi M.Ö. IV. yüzyılın sonunda Büyük İskender'in azametli imparatorluğunun kuruluşundan sonra başlamış olup, imparatorluk parçalandıktan sonra ortaya çıkan büyük Yunan ve Makedon Selevkos İmparatorluğu ile Batı Asya ve Ortadoğu'da ortaya çıkan diğer Helenistik imparatorluklar döneminde güçlenmişti. Sadece sondan bir evvelki yüzyıl içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde onlarca antik sikke defineleri bulunmuş ve bunlara yüzlerce, binlerce çeşitli sikkeler dâhildir. Kafkas Albanyası'nın başkenti Kabalaka (Gebele), bunun yanı sıra Hınıslı, Çukur Kabala ve Nüdi köyleri civarında keşfedilen definelerde neredeyse tüm Selevkos çarlarını, Kapadokya, Bitinya, Pontus gibi Küçük Asya ülkeleri ile Helenistik dünyasının doğu bölgeleri olan Parfiya ve Baktriya'yı fetheden büyük hükümdara ait gümüş sikkeler - tetradrahmi ve drahmiler bulunmuştu. Roma'nın doğuya genişlemesinin hızlanmasıyla, Sulla (M. Ö. 92 yıl), Lucullus (M.Ö. 69 yıl), Pompey (M.Ö. 66 yıl), Crassus (M.Ö. 53 yıl), Marcus Antonius (M.Ö. 36 yıl) gibi komutanların gerçekleştirdikleri askeri seferler neticesinde Azerbaycan topraklarında Roma Cumhuriyeti'ne ait gümüş dinarlar rastlanmaya başlanmış ve bunların arasında üzerinde Sezar-Augustus, Kleopatra-Antonius gibi ikili portre olan nadir bulunan sikkeler vardı. Gümüş dinarların ülkede yaygınlaşarak çoğalması, imparatorluk döneminde güney tarafından

Büyük Selçuklular. I. Tuğrul (1037-1063 yılları), 1047/48 yılı, dinar, altın.

Bizans. XIII. Konstantin Duka (1059-1067 yılları), solid, altın

Abbassiler. Anonim, Basra, 756/7 yılları, dirhem, gümüş

Augustus'un, Atropatena ile işlerine aktif katılımından dolayı ve batı tarafından Kafkas Albanyası'na komşu İberya arasındaki ticari ve müttefik ilişkiler sayesinde biraz canlılık kazanmıştı. **Azerbaycan'da Augustus sikkeleri çok yaygındı**, ama bununla birlikte başka imparatorların, bunların arasında Nero (54-68), Vespasian (69-79), Trajan (98-117), Hadrianus (117-138), Caracalla (211-217) ve eşi Plautilla'nın sikkeleri de bulunmuştu. Ancak tüm Kafkasya'da yaygın olan Parthialı gümüş drahmilere karşı rekabet gücü belirgin bir şekilde zayıf olan Roma sikkelerinin tedavülü çoğunlukla Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile sınırlı kalmıştı.

Ebedi savaş içerisinde olan iki dünya imparatorluğu Roma ve Parthia'ya ait sikkeler III. yüzyıldan itibaren ortaya yeni çıkan "Sasanilerin düzenli monarşisinin" sikkelerine yerini bırakmıştı" (F.Engels). Kuzey Azerbaycan'da son yüzyıllar içerisinde büyük Sasanilere ait az ya da çok gümüş drahmilerden ibaret onlarca kayıtlı define bulunmuş ve bunlara İranşehr'deki 100'ü aşkın darphanede basılmış sikkeler dâhil değildir. Şunu belirtmek gerekiyor ki, bu definelerde bulunan sikkelerin büyük bir kısmı Derbent, Bakü, Berde, Aran, Nahçıvan, Gilan, Şize, Erdebil gibi Azerbaycan'ın şehirlerinde basılmış madeni paralardır. Özellikle Sasani ve Bizans sikkelerinden oluşan defineler ayrı bir ilgi çekmişti. Roma ve Parthia'nın "varisleri" olan Bizans İmparatorluğu ile Sasani İran arasında da Orta Kafkasya'da (V-VII. yüzyıllarında buralardan İpek Yolu üzerinden Batıya büyük miktarda Çin ipeği ve seladon eşyası tedarik ediliyordu) hegemonya kurmak için süren acımasız savaş, Büyük Konstantin (306-337) döneminden beri tek maden yani altına dayalı para sistemine sahip Bizans'ı heksagram olarak bilinen (Sasani drahmisinin

tam iki katı ağırlığında) büyük gümüş sikkelerin özel basımlarını gerçekleştirmesini zorlamış ve bu da ticari amaçlardan ziyade tamamıyla Zerdüşt İran'ın gümüş drahmisinin kullanıldığı bölgede Hıristiyan Bizans'ın dini politikasını yaymak için yapılmıştı. Sikkelerin tipolojisi, (burada her iki madeni para grubunun dini açıdan tipolojisi kastedilmektedir) tüm zamanlarda halkın zihnini etkilemiş, devletlerin ellerinde sadece mali ve ekonomik politikasını yürütmede değil, bununla birlikte kendi sosyal, dini ve siyasi doktrinini gerçekleştirmede de en önemli aracıydı.

İmparatorluklar ebedi değil, ama sikkeleri onların yükselişleri ve çöküşlerini aktarmaya devam etmektedir. Örneğin, dört yüzyılı aşkın bir süre boyunca yüksek ayarlı, istikrarlı tipoloji ve sabit ağırlıkta olan (tüm zamanların madeni para tarihinde eşsiz bir örnek olduğunu vurgulamak lazım) **Sasani drahmisi, Arapların "ulusal" madeni paraları ortaya çıkmadan önce dünyada en büyük teokratik imparatorluklarından biri olan Hilafet'te başlıca tedavül aracıydı**. Bu sikkeler, Halifet'in gümüş drahmileri ile beraber güney Müslüman ülkelerinin VIII.-X. yüzyıllarda Rusya, İskandinavya, Batı Avrupa'dan oluşan kuzey Hıristiyan dünyasıyla yaptığı büyük ticarete dünya parası olarak kullanılmıştı.

Söz konusu ticarete ilişkin daha önce ayrıntılı bilgi verilmişti, burada ise sikke definelerinin sayısının bir önceki VI.-VII. yüzyıla göre belirgin bir şekilde azaldığını - sikkelerin büyük miktarlarda Kuzey'e ihraç edildiğini, bu arada ise bulunan sikkelerin içeriği ve topografik özelliklerine göre temsil edilen ülkelerin görünümünün Dar al İslam'ın en ücra köşeleri içine alarak inanılmaz biçimde genişlediğini belirtmek lazım. Mesela, Azerbaycan'ın Masallı bölgesinde bulunan

iki definde Sasaniler, Emevîler, Abbâsîlere ait sıradan gümüş drahmilerin dışında Seferiler, Samaniler, Andarab emirleri, Büveyhîler , Hamdânîler, Azerbaycan emirleri, Sâciler, Salariler, Umman vecihidleri, al ümer Bedcem emirleri, Taberistan Alidleri, Toharistan emirleri, Salukidler ve başka hanedanların da sikkeleri bulunmuştu.

Meşhur “gümüş krizinin” sürdüğü dönem boyunca Azerbaycan’daki para tedavülü büyük ölçüde ülke içinde basılan ve kullanılan bakır sikkeler ile gerçekleşmişti. Bu sikkeler, Şirvan, Azerbaycan Atabeyleri ve bunların diğer birçok vassal (tabi) devletine ait madeni paralardı. Ancak iç ticarete parayla alakası olan tüm alanlarda geçerli olan altının uluslararası döviz metali olarak rolünün artmasıyla, Büyük Selçuklu Devleti’nin ve daha sonra bu devletin dağılmasıyla Irak Sultanlarının himayesi altında Azerbaycan’ın her iki bölgesinde Abbâsîler, Büveyhîler ve Selçukluların altın dinarları ve özellikle de Azerbaycan genelinde bolca rastlanan Bizans İmparatorluğu’nun solidusları kullanılmıştı.

Moğol İmparatorluğu’nun ve İlhanlılar Devleti’nin kurulmasıyla tedavüldeki para tablosu keskin bir şekilde değişmişti - statüsünü geri kazanmış gümüş drahmi birçok şehirde basılmaya başlamıştı. Sadece Kuzey Azerbaycan’da faaliyet gösteren darphanelerin sayısı 40’i geçmişti. Ama bunların hepsi III. yüzyılın ilk çeyreğinde Mahmud Gazan’ın (1295-1304) gerçekleştirdiği meşhur reformlarından sonra olmuştu. Moğol istilası ve bunu takip eden ekonomik tahribat para ekonomisine yatırımları pek teşvik etmemiş olup, bu dönemde çoğu zaman tedavül araçlarına olan ihtiyaç, zen-

gin gümüş yatakları sayesinde “gümüş krizinden” daha geç etkilenen ve Moğol istilası öncesinde toparlanan Küçük Asya’nın Selçuklu Sultanlarının gümüş dirhemleri ile karşılanmıştı. Sondan bir evvelki yüzyıl içerisinde Azerbaycan topraklarında 30’un üzerinde Rum Selçuklu Sultanlığı’na ait sikke defneleri keşfedilmişti. Bu sikkelerin, Oğuz Selçuklular ile sadece ticari değil aynı zamanda sıkı etno-kültürel ilişkileri olan Azerbaycan dâhil Orta Kafkasya’ya girişi İlhanlılar döneminde de XIV. yüzyıla kadar yani bir zamanlar “dünyanın en zengin ülkesinin” hükümdarı olan Rum Selçuklu Devleti’nin çöküşüne kadar devam etmişti (Vinkler).

Yukarıda belirtildiği üzere XIV. yüzyılın ilk yarısında darphanelerin sayısı artmıştı, fakat bu sadece Gazan Han’ın meşhur reformlarının olumlu sonuçlarından, başkenti Tebriz olan İlhanlılar Devleti’nin çekirdeği olan Azerbaycan’ın verimli bereketli toprakları ve diğer doğal zenginliklerden kaynaklanmıyordu, bununla birlikte Cengiz Han’ın birbiriyle hep savaş içinde olan torunlarının kurduğu devletler İlhanlılar ve Cucilerin arasında Kuzey Azerbaycan’ın çatışma nedeni olması da bir etkendi. Anılan devletlerin, “Cengiz Han yasasına” göre Altın Orda Devleti hanlarının parçası sayılan Orta ve Güney Kafkasya’ya sıkça yaptıkları seferler, aralıklı olarak Azerbaycan şehirlerinde (Derbent, Şamahı, Garaagac, Mahmudabad, Karabağ, Bazar, Tebriz, Marağa vb.) Cuciler (Cani-bey 1341-1357, Berdi-bey 1357-1360) tarafından gerçekleşen sözde «işgal sikkelerin» basımına karşılık neredeyse az çok bütün büyük şehirlerde kendi darphanesini açarak sikke tekelinin alanını genişleten İlhanlılar tarafından sert bir şekilde karşılanıp geri püskürtülmüştü.

Sasaniler. II. Hosrov (591-628 yılları), Şiz, 617 yılı, drahmi, gümüş

Bizans. II. Feodosi (408-450 yılları) solid, altın

Cuciler. Mahmut ve Timur (1387-1404 yılları), dirhem, gümüş

Babürlüler. Rafi ed-Derecat (1719 yılı), 1718/9 yılı, rupi, gümüş

Emeviler. Anonim, Şam, 715 ılı, dirhem, gümüş

Yukarıda sözü edilen XIII. yüzyılın ilk yarısının Küçük Asya Selçuklu Sultanlarının gümüş dirhemleri hariç sırf Hülagû ve Celâyirîlerin sikkelerinden ibaret olan Hülagû ve Celâyirîler dönemine ait sikke definelerinin nispeten homojen bileşimi, XV. yüzyılda yeni hükümdar olan Muzafferiler (Şah-Şüca 1358-1386), Cuciler Deşt-i Kıpçak (Toktamış 1376-1395, Şadi-bey 1401-1407), Orta Asya Timurluların (Timur 1370-1405, Şahruh 1405-1447 vb.) "işgal sikkeleri" sayesinde biraz daha çeşitlenmiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısında tek ve güçlü olan Azerbaycan Devleti yani Safevî Devleti kurulmuş olup dışarıyla siyasi, diplomatik, ticari ve başka ilişkilerini tesis etmiş ve bunu bir yandan Batı Avrupâdaki devletlerin Osmanlı karşısı tavırları, diğer yandan da bu devletlerin gelişen sanayisine paralel hammadde ihtiyacı ve satış pazarlarına artan gereksinim teşvik etmiştir. **Ünlü levant ticaretinin sınırlarının Asya'ya genişlemesi, bunun yanı sıra ipek hammaddesinin büyük üretim merkezlerinden biri olan Azerbaycan'a Avrupa'nın ticaret ve iş kesimi temsilcilerinin seyahatlerinin daha sık hale gelmesi büyük para birimi olarak**

talerlerin Azerbaycan'a gelişinin hızlanmasına yol açmıştı. Talerin basımı XVI. yüzyılda Çekoslovakya'daki ünlü Joachimsthaler gümüş yataklarının keşfedilmesiyle başlamıştı. Talerler ve küsurat madeni paraları hemen hemen tüm Avrupa devletleri tarafından basılıyordu: Almanya (Tirol, Alsas, Steiermark, Karintiya vb. eyaletler), Polonya, Danimarka, Hollanda, İsveç, Norveç, Avusturya, Bohemya, Macaristan, İtalya, İspanya ve başka ülkeler, Transilvanya, Anhalt, Schwarzburg, Erbach ve diğer prenslikler, Braunschweig, Wüstenberg, Holstein, Mansfeld, Prusya ve başka dükalıklar, Magdeburg, Salzburg, Köln, Maunts ve başka başpiskoposluk idareleri, Brandenburg, Baden, Nürnberg, Lüneburg, Lehtenberg, Hessen-Kassel, Margraft, Bavyera, Saksonya piskoposluk idareleri ve kontluklar, özgür şehirler Danzig (Gdańsk), Thorn, Hamburg, Strazburg, Kampen, Utrecht, Nürnberg vb. Talerlerin ister ayrı definelerde, ister yerli Safevî Devleti'ne ait sikkelerle karışık definelerde sıkça bulunuşları (büyük definelerden biri, geçen yüzyılın 70'li yıllarında bulunmuş ve daha sonra SSCB Merkez Bankası Rusya Federasyonu Değerli Metal ve Taşlar

Anadolu Selçukluları. II. Keyhüsrev (1237-1246 yılları). Sivas, 1242/3, dirhem, gümüş

Devlet Fonunu Oluşturma Kurumuna verilmiş olup, ilk başlarda 200'ün üzerinde taler içeriyordu), Azerbaycan'ın Batı Avrupa ülkeleri ile ortaçağ ilişkilerini incelemede önemli tarihi bir kaynaktır.

Safevî Devleti'nin çöküşü ve akabinde İran'da yönetimin sırasıyla diğer Türk Hanedanlar - Afşar Hanedanı ve Kaçar Hanedanına geçişi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XIX. yüzyılın başlarına doğru Azerbaycan Hanlıklarına ait isimsiz sikkelerinin ortaya çıkmasıyla ve Azerbaycan'da XVIII. yüzyılının ikinci yarısında tedavülde olan büyük yabancı sikke grubu dâhil bölge ülkelerinden (Türkiye, İran, Rusya) gelen gümüş sikkelerin girişiyle nitelendirilmektedir. Bu sikkeler, 1738 yılında Babür Muhammed Şah'ı (1719-1748) mağlup ettikten sonra sultan Afşarlı Nadir Şah (1736-1744) tarafından Hindistan'dan getirilen ve kendi sikkesi "Nadiri" ile aynı ağırlıkta olan ve aynı şartlarda tedavüle konulan Babür İmparatorluğu'na ait yüksek ayarlı gümüş rupilerdi (11,5 gr). Ancak busikkelerin Azerbaycan'daki para tedavülünde yeri ve rolü yalnızca tedavüldeki araçlardan biri olarak görülmüştü, zira

Selevkos İmparatorluğu. V. Antiochus, tetradrahmi, gümüş

Domitianus (81-96), dinar, gümüş

Makedonya. III. İskender (M.Ö. 336-323), tetradrahmi, gümüş

Augustus (M.Ö. 27 – M.Ö. 14), dinar, gümüş

belirtilen dönemde Babür İmparatorluğu ile Azerbaycan arasında söz konusu sikkeler ile ilgili herhangi bir bağlantı tespit edilmemişti. ❁

Kaynakça

1. Azerbaycan Tarihi 1-3 s., 1998-1999
2. Pahomov E.A. Azerbaycan ve Kafkasya'daki diğer cumhuriyet, bölge ile illerin sikke defineleri. Yayın serisi 1 - 9, 1926-1966
3. Pahomov E.A. Azerbaycan sikkeleri. Yayın serisi 1, 2. Bakü, 1959, 1963
4. Racabli A. Azerbaycan nümismatiği. Bakü, 1997
5. Racabli A. Azerbaycan'ın yabancı ülkeler ile ilişkilerinde bir etken olarak sikkeler. / Azərbycan çoxəsrlı, qarşılıqlı, çoxşaxəli mədəni əlaqələrdə. Bakü, 1999
6. Racabli Ə., Ələsgərova Z., Mustafayeva M. Ağdam gümüş sikkələr dəfinəsi və Azərbycan-Qərbi Avropa qarşılıqlı əlaqələrinə dair / Azərbycan Tarixi Muzeyi-2004, Bakü, 2004
7. Rəcəbli Ə. Azərbycandan keçən beynəlxalq tranzit ticarət yolları və Azərbycanda tapılmış pul-sikkə dəfinələrinin topoqrafik xüsusiyyətləri / Azərbycanşünaslar müstəqil birliyinin beynəlxalq elmi-nəzəri yubiley konfransının məruzələr məcmuəsi. Bakü, 2004